

ИНСТИТУТЪТ НА МНИМАТА НЕИЗБЕЖНА ОТБРАНА И ВЪЗМОЖНОСТТА ЗА ПРЕВИШАВАНЕ НА НЕЙНИТЕ ПРЕДЕЛИ

*Калина Филипова**

1. Уводни бележки

Прекият повод за тези кратки бележки беше интересът, който поражда характерът и практическото приложение на института на мнимата неизбежна отбрана, както и въпросите, които възникват в процеса на неговото изясняване.

При различни случаи – главно във връзка с проблематиката на неизбежната отбрана като класически институт, изключващ обществената опасност на деянието, мнимата неизбежна отбрана е била предмет на изследване и разграничаване в един или друг свой аспект както в правната доктрина, така и в съдебната практика.

Настоящата кратка статия няма претенция за изчерпателност, нито се стреми към представяне на меродавно или окончателно мнение. Предназначението ѝ е по-скоро да сподели няколко неангажиращи размисли относно спецификите на този институт, отразени и в съдебната практика – както по-новата, така и по-отдалечената по време.

2. Институтът на неизбежната отбрана по чл. 12 НК – така както е установен в българското наказателно право

Съгласно ПВС № 12 от 29.11.1973 г. по н. д. № 11/1973 г. неизбежната отбрана изисква наличието на едно непосредствено и противоправно нападение, изразяващо се в едно или няколко действия или бездействия, които пряко застрашават или накърняват държавни и обществени интереси, личността или правата на гражданите, като нападението може да бъде осъществено от всяко физическо лице. Приема се, че обикновено нападението се осъществява с активни действия, но са познати и случаи, когато бездействието също може да се оцени като нападение по смисъла на закона, ако деецът е бил длъжен да действа и бездействието му реално застрашава непосредствено да увреди държавни или обществени интереси, личността или правата на гражданите.

* Юрист.

Не само умишлените, но в някои случаи и непредпазливите деяния също могат да се изразят в нападение, което да наложи активна защита. Ето защо неизбежна отбрана е допустима и срещу деяния, извършени по непредпазливост или чрез посредствено извършителство¹.

Наличието на непосредствено и противоправно нападение обуславя и предприемането на защитни действия като обществено оправдана и законосъобразна реакция на същото, които се явяват предназначени да предотвратят, преустановят или отблъснат непосредствено предстоящото или вече започнало нападение.

В обичайния случай защитата се осъществява от нападнатия или от което и да е друго лице. Същността на защитата се изразява в причиняване на вреди на нападателя в рамките на необходимите предели. Така чрез увреждане на самия нападател или на негови права и интереси се създава фактическа невъзможност той да продължи нападението или у него се създава мотив да го преустанови².

Като предоставя право на гражданите да отблъснат нападението чрез причиняване на вреди на нападателя, законът допуска това само ако защитата е в необходимите предели за преустановяване и отблъскване на нападението.

Съответствието между осъществената защита и нападението съгласно приетото в съдебната практика се определя от „свкупността на всички обстоятелства, отнасящи се до силата и интензивността на нападението и защитата, значимостта на защитавания и увреден обект, степента на опасността, застрашаваща нападнатия, неговите сили и възможности за отбрана, средствата за нападение и защита, броя на нападателите и отбраняващите се, мястото и времето на нападението и др.“.

Несъответствие между характера и интензивността на нападението и защитата се допуска единствено когато същата не превишава явно необходимите предели за отблъскване на нападението. В обратния случай превишаването следва да бъде ясно изразено и да не е обект на съмнение. Тогава се приема, че деянието, извършено при превишаване на пределите на неизбежната отбрана, е общественоопасно, противоправно и наказуемо, стига да не се дължи на уплаха или смущение. Приема се и че срещу него е допустима неизбежна отбрана³.

Не е налице по смисъла на закона неизбежна отбрана срещу нападение, което не е непосредствено или противоправно, както и срещу такова, което е вече окончателно завършено.

Не е налице неизбежна отбрана и в случаите, когато по отношение наличието на нападение субектът изпада във фактическа грешка по смисъла на чл. 14 НК – т.нар. мнима неизбежна отбрана.

¹ Стойнов, Ал. Наказателно право. Обща част. С.: Сиела, 2008, с. 209.

² Пак там, 212–213.

³ ПВС № 12/29.11.1973 г. по н. д. № 11/1973 г.

3. Институтът на мнимата неизбежна отбрана на плоскостта на фактическата грешка

Основната особеност на мнимата неизбежна отбрана се изразява в това, че деецът е в грешка относно действителността на нападението. Поради невярна представа относно фактите той смята, че действително е нападател, и действа при съзнание, че това, което върши, е позволено от закона и полезно, а в конкретния случай то не му е разрешено, защото нападение обективно не съществува⁴.

При така очертаните основни характеристики на института на неизбежната отбрана като такъв, който при предвидените в закона предпоставки се явява изключващ обществената опасност на извършеното защитно деяние, се поставя въпросът за възможността евентуалното наличие на мнима неизбежна отбрана да бъде оценявано изцяло в рамките на предвиденото за действителната такава, в това число не само по отношение на естеството на извършеното, но и по отношение на неговите предели.

Този извод следва от анализа на част от постановените в практиката решения както на Върховния касационен съд, така и на въззивни съдебни инстанции, в т.ч. решение № 135/17.04.1997 г. по н. д. № 167/1996 г. на ВКС, I н. о., решение № 631/23.02.2009 г. по н. д. № 568/2008 г. на ВКС, I н. о., присъда от 13.12.2012 г. по в. н. о. х. д. № 713/2012 г. на Варненския окръжен съд (върнато за ново разглеждане от друг състав на съда с решение № 127/1.04.2013 г. на ВКС, III н. о.) и др.

В решение № 321/23.07.2001 г. по н. д. № 200/2000 г. на ВКС, I н. о., е прието, че погрешното възприемане на пострадалия като нападател изключва умисъла за увреждането му, ако деецът е уверен, че се отбранява; когато не е уверен, а само предполага нападение, изключен е прекият умисъл. Подчертано е също така, че „отблъскването“ на мнимо нападение означава и мнима неизбежна отбрана, но отговорността на дееца при извършеното трябва да се съобрази с „пределите на отбраната“. В случая казусът е разгледан единствено на плоскостта на института на неизбежната отбрана, без да бъде отдадено необходимото значение на обстоятелствата, определящи извършеното защитно деяние именно като такова при мнима неизбежна отбрана, т.е. при реално отсъствие на непосредствено и противоправно нападение и без да бъдат отчетени причините, поради което дадено действие е възприето от дееца като нападение.

Посоченото по-горе становище, макар и интересно от гледна точка на подхода към поставените проблеми, се различава по тълкуване от застъпеното в решение № 552/18.08.1973 г. по н. д. № 516/1973 г. на ВС, II н. о., решение № 386/27.09.1985 г. по н. д. № 420/1985 г. на ВС, I н. о., решение № 301/29.05.1991 г. по н. д. № 110/1991 г. на ВС, I н. о., и др., които според мен следва да бъдат споделени като по-близки до смисъла на закона и волята на законодателя, който обвързва липса-

⁴ Решение № 552/18.08.1973 г. по н. д. № 516/1973 г. на ВС, II н. о.

та или наличието на мнима неизбежна отбрана с изпадането на дееца във фактическа грешка по отношение на вече започнало или непосредствено предстоящо нападение.

В цитираните решения съдебната практика квалифицира извършеното защитно деяние като случайно такова, когато по отношение на същото не е налице непредпазливост: „Когато грешката е извинителна, деянието, извършено при мнима неизбежна отбрана, не е умишлено престъпление, а случайно деяние по смисъла на чл. 15 НК, защото не е налице елементът вина. По изключение, ако деецът, който е действувал в положение на мнима неизбежна отбрана, при конкретната обстановка е могъл и е бил длъжен да предвиди грешката, в която е изпаднал, и че няма действително нападение, ще носи отговорност за непредпазливо престъпление“ (решение № 552/18.08.1973 г. по н. д. № 516/1973 г. на ВС, П н. о.).

Цитираното становище, общо за посочените по-горе решения, се базира на точно според мен разбиране по отношение на естеството на института на мнимата неизбежна отбрана.

По правилен тълкувателен път и съобразено с изискванията на правната логика е направен изводът, че няма и не може да има „превишаване на пределите на отбраната“ при извършеното от дееца защитно деяние. Това се обосновава на първо място от липсата на реално осъществено нападение, което изключва и възможността за преценка на силата и интензивността на нападението и защитата, степента на опасността, средствата за нападение и защита и пр. обективни условия, които биват разглеждани в случаите, предпоставящи приложението на класическия институт на чл. 12 НК.

Субективният елемент – наличието на фактическа грешка (без значение извинителна или не) по отношение действителността на нападението, не дава възможност за достоверна и правнорелевантна оценка на извършеното съобразно характера и интензивността на възприетото като нападение действие.

Последното условие е предпоставено и от естеството на института на мнимата неизбежна отбрана, което можем свободно да определим като своеобразна симбиоза между неизбежната отбрана, изключваща обществената опасност на деянието, и фактическата грешка, обичайно изключваща вината като елемент на престъплението.

В дадения случай се излиза от рамките на института на неизбежната отбрана, като същият се поставя на плоскостта на фактическата грешка, при което следва да се отчита единствено дали извършеното от дееца попада в хипотезата на непредпазливо престъпление (ако грешката е неизвинителна), или той не трябва да носи отговорност (при извинителна грешка)⁵.

При установяване на извинителна фактическа грешка относно действителността на нападението защитното деяние следва да бъде определено като случайно такова и спрямо същото не може да бъдат прилагани известните в практиката и доктрината

⁵ Вж. и решение № 232/24.07.2012 г. по н. д. № 587/2012 г. на ВКС, П н. о.

критерии относно пределите на неизбежната отбрана съобразно неговия характер и интензитет, тъй като реално нападение не е осъществено, а деецът е в грешка спрямо този факт.

При извършена преценка на конкретния случай, от която да се направи изводът за налична възможност за дееца да установи, че реално и непосредствено нападение не е налице, и същият е бил длъжен въз основа на фактите да разбере това, то извършеното следва да се квалифицира като непредпазливо деяние, ако същото е предвидено в закона.

И в двата случая от водещо значение се явява липсата или наличието на възможност на дееца при конкретната обстановка да съобрази евентуалното осъществяване на непосредствено и противоправно нападение спрямо него или спрямо личните му или държавните и обществените интереси, личността или законните права на гражданите, както и задължението му да извършва подобна преценка. Това измества изводите за естеството на неговото деяние на плоскостта на фактическата грешка, което от своя страна води до невъзможност за разглеждане на същото съобразно възприетите критерии за деянията, извършени при превишаване на пределите на неизбежната отбрана.

4. Заключение

Така изложеното непретенциозно съпоставяне на позициите, изразявани в съдебната практика през годините, държи сметка, разбира се, и за нуждата от конкретен анализ във всеки случай на разнообразните фактически обстоятелства, които ежедневно са предмет на разглеждане от съдилищата.

Все пак задълбочено аргументираните и отличаващи се по своя характер мнения на различните съдебни състави определят според мен института на мнимата неизбежна отбрана и възможността за превишаване на нейните предели като благодатен обект за размисъл, което оправдава интереса към особеностите, разкривани от практическото ѝ приложение.